

Tartu Ülikooli õigusteaduskonna vilistaskonverents "100 aastat hiljem".

Foto: Andres Tennus

Nikolai Maim Eesti rahvusülikooli õigusteaduskonna alusepanija ja teadlasena^{1,2}

LEA LEPIK

Tartu Ülikooli õiguse ajaloo
dotsent, Tartu Ülikooli
muuseumi kuraator

MARJU LUTS-SOOTAK

Tartu Ülikooli õiguse ajaloo
professor

HESI SIIMETS-GROSS

Tartu Ülikooli õiguse ajaloo ja
Rooma õiguse dotsent

Eesti esimese õigusteaduste
doktori ja Tartu Ülikooli
õigusteaduskonna rajajana
väljendas Nikolai Maim
seisukohti, millest on õppida
tänapäevalgi.

Kui Tartu Ülikool sai hakata
tegutsema eestikeelse ülikoolina, oli

¹ Artikli valmimist toetas Eesti Teadusagentuur IUT20-50 kaudu.

² Eelretsenseeritud artikkel.

õigusteaduskonna õppejõudude seas vaid kolm eestlast: Ants Piip (1884–1942), **Nikolai Maim (1884–1976)** ja Jüri Uluots (1890–1945). Eesti riigi juhtimises ja seadusandluse kujundamises aktiivsete Uluotsa ja Piibu kõrval on Maim jäänud mõneti varju. Ülikooli ja õigusteaduskonna ajaloo seisukohalt on aga just tema kõigist kolmest silmapaistvaim ja teenekaim. Võib-olla oleks ka Eesti riigi sünnilugu kujunenud hoopis teistsuguseks, kui Maim ei oleks 1917. aastal Venemaa siseminis-

*Eesti riigi sünnilugu
oleks võinud kujuneda
teistsuguseks,
kui Maim poleks
hoolitsenud Eesti
autonoomiaseaduse
rakendusaktide ja
nende elluviimise eest.*

teeriumi ametnikuna hoolitsenud Eesti autonoomiaseaduse rakendusaktide ja nende elluviimise eest. Maim ei ole senises ajalookirjutuses või Eesti kultuuriloos siiski jäänud lausa tähelepanuta. Temast ilmus artikkel juba 1989. aastal, kui sai

taas vabalt rääkida Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolist (Pöder 1989); Väino Riismandel (1920–2017) avaldas artikli oma õpetaja 120. sünniaastapäevaks ja sellele on lisatud ka Maimi trügis ilmunud tööde bibliograafia (Riismandel 2004, 63; sama tekst on avaldatud uuesti Riismandel 2009). „Eesti mõtteloo“ sarjas on ilmunud „Mundoloogia“ – valimik Nikolai Maimi teoseid (Maim 2008); samas on avaldatud autobiograafia (Maim 1958) ja tema tütre mälestusi (Maim Vare 1995). Kogumiku koostaja Kristin Straussi saateartikkel on seni kõige põhjalikum ülevaade Maimi elust ja tööst (Strauss 2008). Ehkki juba Tõnu Pöder toetus eelkõige arhiivimaterjalidele (Pöder 1989), on neist suur osa endiselt teaduskäibesse toomata ja Maimi teaduslik pärand alles ootab asjatundlikku analüüsi. Üks on ometi juba kindel: Nikolai Maim ei olnud kindlasti tavaline Eesti mees ega ka tavaline Eesti õigusteadlane.

PÄRITOLU JA ÕPIAASTAD. Maim oli pärit sotsiaalsest keskkonnast, mis on Eesti ajalookirjanduses üsna vähe tähelepanu pälvinud. Tema isa Jaan Maim (1854–1934) oli eesti soost kaupmees Tartus ja nii oli Nikolai omas ajas harv nähtus: ettevõtja poeg, teise põlve linlane. Need esimesed eestlastest ettevõtjad on hakanud jõudma ka meie ajalookirjutusse. (Leppik 2008). Nikolai Aleksander sündis 15/26. veebruaril 1884 Tartus, olles pere seitsmest lapsest vanim. Kodust sai ta kaasa isa poolt eesti ja ema poolt saksa keele. 1893–1902 õppis ta Tartu kroonugümnaasiumis ja viimase gümnaasiumiaasta juba Peterburis.

Peterburi ülikooli õigusteaduskonna üliõpilasena aastail 1903–1907 osales Maim palju oma isa ettevõtluses ja jäi seetõttu eemale eesti üliõpilasseltsidest (Maim 1958b, 392) ning ilmselt ka 1905/1906. aasta üliõpilasrahutustest. Lõpueksamid sooritas Maim 1909. aastal Moskva ülikooli õigusteaduskonnas ja sai I järgu diplomi ehk kandidaadikraadi (*cand. iur.*). Selleks tuli esitada ka kirjalik töö, mille Maim kirjutas aktsiaühingutest Venemaal.

Aastal 1910 võeti Maim Peterburi kohtupalati ringkonnas vannutatud advokaadi abiks. Järgnevad aastad veetis ta siiski kodulinna Tartus ja tegeles põhjalikumalt koduprovintsi halduskorralduse tundmaõppimisega. 1911 ilmus Maimilt ülevaade omavalitsuse ajaloost Liivimaal (Maim 1911). See oli esimene ülevaade kohaliku omavalitsuse arengust eesti keeles ja ilmus „Kodaniku käsiraamatus“, mille eesmärk oli tutvustada eestlastele kehtivat valitsemissüsteemi ja ametiasutuste korraldust. Seda tööd kirjutades sai Maimile selgeks, et kohalik omavalitsus vajab hädasti moderniseerimist ja et tema ise tahaks end pühendada teaduslikule tööle (Maim 1958, 393). Sama käsiraamatu teises osas ilmus temalt juba süstemaatiline ja kriitiline käsitlus Liivimaa omavalitsuse kaasaegsest seisust (Maim 1913a).

Järgmine tähtis etapp oli juriidilise magistrieksamini sooritamine Tartu ülikoolis. Selleks valmistumist alustas Maim riigiõiguse professori Lev Challande'i (1870–1919) juhendamisel juba 1912. aastal. 13.–14. veebruaril 1915 individuaalseksamiprogrammi järgi sooritatud riigiõiguse eksamiga, mis hõlmas nii riigiõiguse ajalugu kui ka kaasaegseid õpetusi, sai Maimist esimene eestlane, kes omandas kraadi *magister juris*. Väitekirja selle juurde ei kuulunud.

VENEMAA SISEMINISTEERIUMI JA NOORE EESTI VABARIIGI AMETNIK.

1915–1917 töötas Maim Venemaa Siseministeeriumi kohaliku majanduse peavalitsuses, kust juhtiti kogu kohalikku omavalitsust, selle järelevalvet ning koostati vastavaid seaduseelnõusid. Maimi põhiülesandeks pidi saama Liivimaa omavalitsuse ühtlustamine Venemaa semstvokorraldusega. Kuna sõja ajal Balti semstvokorraldus keskvalitsust tegelikult väga ei huvitanud, jäi asi venima. Kui aga I maailmasõjas olid sakslased okupeerinud Kuramaa ja lätlased olid vapralt kaitsnud Riit, oli tsaarivalitsus valmis tegema sümboolse kingituse Lätile

ning Liivimaa omavalitsuskorralduse muutmise ettevalmistamine sai uue hoo. Veebruarirevolutsiooni tõttu leidsid valminud eelnõu ja kogutud materjalid kasutamist hoopis 1917. aasta 30. märtsi Eesti autonoomiaseaduse koostamisel. Nüüd tuli Maimil teha sellele rakendusakt ehk Eesti Maapäeva elluviimise seadus (Maim 1958, 3). Tagasivaates 1917. aasta sündmustele on Maim kirjeldanud, kuidas Vene kesk võimu ametnikud lootsidki jätta 30. märtsi seaduse pelgalt deklaratsiooniks. Üksnes hästi ajastatud toimimine lasi 22. juunil kehtima panna ka rakendusseaduse, mille alusel toimus võimu legitiimne üleandmine Eesti asutustele ja institutsioonidele (Maim 1938).

Pärast bolševike võimuletulekut naasis Maim 1918. aastal Eestisse. Eestis viibis Maim esialgu Tartus, siirdus aga pärast Saksa okupatsiooni lõppu Tallinna ning leidis aastail 1918–1919 rakendust Eesti Vabariigi siseministri abi ja välisministeeriumi juriskonsuldina. 1919 valiti ta ka Asutava Kogu liikmeks. Poliitika Maimi siiski ei ahvatlenud. Tütre sõnul oli „[i]lta [...] loomult väga aus, ning mahhinatsioonid ja kompromissid, mis poliitikaga kaasa käivad, ei istunud talle üldse“ (Maim Vare 1995, 404).

Kui Eesti ülikooli rajamist kuraatorina juhtinud Peeter Põld (1978–1930) kutsus Maimi 1919. aasta suvel ülikooli, polnud pikka veenmist vaja.

ÜLIKOOI VARADE REEVAKUEERIMINE. Enne, kui läheme Maimi tegevuse juurde õigusteaduskonna organiseerija ja õppejõuna, tuleks teha kõrvalepõige tema tegevusse Tartu Ülikooli varade reevakueerimisel. Seda on seni vaid põgusalt käsitletud (Hiio, Piirimäe 2007, 301–304). Tartu rahulepingu järgi tuli Eestist Venemaale evakueeritud arhiivid ja muud varad tagastada. Tartu Ülikooli varade tagastamise korraldamine tehti ülesandeks Nikolai Maimile. Ülikooli varad tuli kodusõja keerises olevalt Venemaalt kõigepealt üles leida. Ülikooli valitsus määras Maimile

abilisteks hilisema raamatukogu direktori Friedrich Puksoo (1890–1969) ja eksekutoor Eduard Meltsari (1880–1939). Moskvast edasi seda komisjoni ei lubatud. Maim viibis Moskvast kogu kevade ja suve, andes oma tegevusest ja oludest rektor Heinrich Koppelile (1863–1944) üsna põhjalikult kirja teel aru. Esimene kiri on 6. märtsist ja viimane 3. augustist 1920. Vene pool eesotsas Voroneži ülikooli rektori Vassili Regeliga (1857–1932), kes ise oli endine Tartu Ülikooli ajaloo professor, püüdis teha kõik, et varad Voroneži jätta. Neid tassiti laiali ja kõrvaldati märke, mis kinnitasid, et tegu on Tartu Ülikooli varadega. Siiski jõudsid 48 vagunitäit varasid juuli lõpus Voronežist Moskvasse, kuid seal hakati neid uuesti sorteerima, sest rongidesse olla eksikombel pandud ka professorite isiklikku vara. Moskvast valitsenud olusid iseloomustab Maimi palve saata talle järele teenija (kes koristaks ja süüa teeks, sest Maim oli ise sellistes asjades väga saamatu), piiritust (vahetuskabaks), veoauto, puudade kaupa naelu, kolm tugevat töömeest (kohapeal leiduvat ainult nälginuid) jne. Kuna Vene pool venitas ja mõtles välja aina uusi tingimusi, siis püüti kasutada aega kasulikult. Koostöös kontroll-opteerimiskomisjoniga otsiti Venemaalt ülikoolile sobilikke professoreid. Arstiteaduskonna professor Albert Valdes (1884–1971) on komisjonile ette heitnud passiivsust ja soovimatust minna Voroneži, ning Maimile, et ta lahkus Moskvast ilma kedagi enda asemele saatmata. Maimi kaitseks tuleb öelda, et ta sai väga hästi aru, et asjad liiguvad Venemaal ainult siis,

*Eestist Venemaale
evakueeritud
Tartu Ülikooli varade
tagastamist korraldas
Nikolai Maim.*

kui seda teevad konkreetsed inimesed. Tema hinnangul jäid komisjoni käed lühikeseks ja ta nägi, et tegutseda saab hoopis valitsus – panna kinni transiidi läbi Eesti, kuni varad pole tagasi, või muud taolist. Jaan Tõnissoni valitsus ei julgenud aga teele saata isegi erirongi, kartes, et see ei pruugi tagasi jõuda. Maimi ja Puksoo tegevuse tulemina saabus 1920. aasta suve lõpul Tartusse ülikooli raamatukogu, samuti suur osa veterinaaria instituudi varasid. (Kirjavahetus ülikooli sekretariaadi ja Venemaal asuva Tartu ülikooli evakueeritud varanduste ... EAA.2100.4.459).

ÕIGUSTEADUSKONNA PROFESSOR JA DEKAAN. 17. juunil 1919 määras ülikooli avamise eeltööde komisjon Maimi tulevase õigusteaduskonna dekaaniks (Siilivask 1982, 30). Maim kui ülikooli korraldusmeeskonna ainus jurist koostas ka ülikooli ajutise põhikirja. Esialgu oli Maim veel tegev Asutavas Kogus ja tuli ülikooli palgale 20. detsembrist 1920 (Maim, Nikolai. EAA.2100.2.601, 13), ehkki oli riigiõiguse professori kohusetäitjaks nimetatud juba 1. oktoobril 1919 (Piirimäe 1994, 69). Kõige lihtsamini läkski õigusteaduskonnas riigiõiguse professuuri täitmisega, sest seda kohta täitis Maim ise: 1919–1924 professori kohusetäitjana, 1924–1928 erakorralise professorina ja pärast doktoritöö kaitsmist korralise professorina kuni aastani 1944. Esialgu langes Maimi õlule ka vakantse haldusõiguse professuuri koormus.

Õigusteaduskonna dekaani kohustusi täitis Maim aastail 1919–1924, 1931–1935 ja 1937–1940, olles sõdadevahelisel perioodil kõige kauem seda ametit pidanud professor ülikooli õigusteaduskonnas. Esimese dekaanina pidi Maim teaduskonna tööle aluse panema: tal tuli leida õppejõud, koostada õppekavad, panna paika sisseastumise ja lõpetamise tingimused jne. Organiseerimisperioodi olusid iseloomustavad hästi kirjad, mida omavahel vahetati. 12. juulil 1919 kirjutas Põld Maimile, et ta võtaks Tallinna juristid

kokku ja peaks nendega aru õigusteaduskonna õppetoolide jaotuse üle. Teemaks oli ka ühistegelaste ja kaubanduse tundjate koolitamine õigusteaduskonnas – majandusteaduskond ei olnud veel õigusteaduskonnast eraldatud – ja võimalus, et Tallinnasse rajatakse vastav ülikooli college (Maim, Nikolai – jur. EAA.2100.2a.17).

Näiteks Peeter Põllu kiri Nikolai Maimile Tartus, 11. septembrist 1919:

„Wäga austatud herra Maim!

Ootan Teid tuleva nädala esimesteks päevadeks Tartu. Siis tuleb ülikooli põhjuskiri harutusele, ka avamisküsimused. Olen dekaane palunud, et nad kavatsusi teeksid kindlamal kujul õpetussüsteemi (kursused või ainetesüsteem), õppeviiside (ette lugemised, seminariidid), õppeplaanide jne kohta, sest selles kõiges peab alguseks teatavale selgusele jõutama.

Prof. Berendts on ennast Haridusministrile kui finantsist ülesannud. Tema ootab meie kutset, nagu Filippov minule täna rääkis. Filippov reflekteerib ise ka ühe õppetooli pääle, kuid mitte finantside vaid politika ökonoomia pääle, mille kohta tema ütleb enese tööd käivat, kui nad ka pangaolusid jne. asju puudutavad, mil finantsidega ühendust. Ta tõendab, et tal üle terve Venemaa tutvus on ja tema all kui Brockhaus-Efroni sõnaraamatu teatava osa redaktori all 150 professori töötanud. Professori nime ei ole tema küll kunagi kannud, kuid ettelugemisi pidanud kauemat aega. Juhtisin tema Teie poole välisministeeriumi.“ (Põld 1919. TÜR KHO f. 88, s. 63, 3–3p)

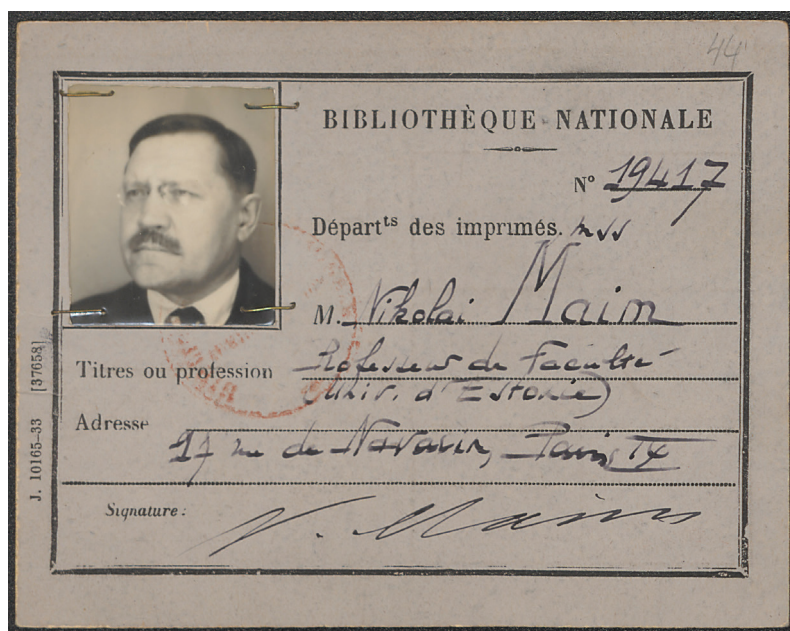
Või Maim omakorda Ants Piibule:
„Väga austatud Herra Piip. Praegu on Tartu ülikooli korraldamine käsil. Tarvis õppejõudusid leida mitmesuguste õppetoolide jaoks. Õigusteaduskonnaga on lugu praegu kõige viletsam. Väljastpoolt tuleb palju õppejõudusid kutsuda. Ei ole just armas neid Saksamaalt tulla lasta, ehk võiks Inglismaalt, Daanist, Hollandist leida, kui nad aga meile enamvähem arusaadaval keelel ettekannaksid.“ Selle dateerimata kirjamustandi pöördel on visandatud tingimused: loeks saksa keeles, palk kuni 1500, aeg oleks määramata, doktorid saaks professoriteks, soovitav oleks saata eluloo kirjeldus ja teaduslike tööde nimekiri.

Õppetoole oli pakkuda „sotsioloogile, kriminalistile, finantsistile“ (Maim s.d. TÜR KHO, f. 88, s. 17, 12-12p).

Maimi paberite seas on kirjamustandeid eesti, vene ja saksa keeles, mis pidid minema laiali üle Euroopa, leidmaks õigusteaduskonnale õppejõude. Ülikooli piduliku avamise ajaks 1. detsembril 1919 oli küll ikka veel Maim ise teaduskonna ainus ametlik õppejõud, ja selle aasta niigi lühikeseks jäänud sügissemestril õigusteaduskond tegevust alustada ei saanud.

Õppetööd alustati 1920. aasta talvel, aga õigusteaduskonna nõukogu esimene protokoll pärineb 13. aprillist 1920. Kohal olid Maim, finantsõiguse professor Eduard Berendts (1860–1930) ja tsiviilõiguse professor Igor Tjutrumov (1855–1943). Teaduskonnas oli jaanuarist tööle asunud ka kriminaalõiguse professor Andreas Bjerre (1879–1925), kuid tema maadles parasjagu terviseprobleemidega (Luts 1994, 27–29). Ka ei osanud ta vene keelt, mis oli olnud eksaminandide varasem õppekeel.

Maim, Berendts ja Tjutrumov pidid kolme peale ära jaotama 14 õppeaine eksamite vastuvõtmise – üldiselt jätkati ülikooli veneaegse õppekavaga, vaid Vene õiguse ajalugu jäeti välja (Õigusteaduskonna nõukogu protokolliraamat (1917–1921). EAA. 2100.10.4, 26–32). Kuigi Maim oli lubanud võtta enda peale viie õppeaine eksamid, ei saanud ta ülikooli varade tagasinõutamise tõttu juuni alguseks Moskvast ära tulla ja nii pidid vaid kaks õppejõudu kõik eksamid 40 soovijalt vastu võtma. Teaduskonna nõukogu protokollides ongi paaril esimesel aastal peamine teema tudengite varasemate ja mujal tehtud eksamite tunnustamine või mittetunnustamine (nagu tänapäevane VÕTA komisjon). Selle kõrval pidi dekaan muidugi endiselt aktiivselt tegelema kohtade täitmisega. 1920. aasta jooksul lisandusid professorite sekka Juri Filippov (1867–1926) ja Jüri Uluots. Erinevalt eestlastest kolleegidest olid nii Venemaalt kui ka mujalt välismaalt kutsutud professorid ja dotsendid doktorikraadiga.

Nikolai Maim. Lugejapilet Pariisis Bibliothèque Nationale'is.

Foto: TÜR KHO, f. 88 s. 2-1, 34

DOCTOR IURIS. Kui Piip ja Uluots jäidki teaduskraadi poolest vaid magistriteks, siis Maim kaitses ka doktorikraadi. Alates 1921. aastast oli ta suviti Lääne-Euroopas, alguses parlamentarismi hällis Inglismaal, hiljem peamiselt Prantsusmaal tööd ette valmistamas. 1924. aasta kevadel palus Maim terveks aastaks ülikoolitööst vabastust, sest Eestis polevat vajalikku keskkonda teadustööks. 1923. aastast oli Tartus haldusõiguse professorina tööle asunud ungarlane István Csekey (1889–1963), kes sai Maimi asemel lugeda ka riigiõigust. Kuna ka tema ei vullanud vene keelt, pidi Maimi äraolekul võtma eksamid vastu avaliku õiguse dotsent Fjodor Korsakov (1883–1932) (Maim, Nikolai – jur. EAA.2100.2a.17, 14). Maim jäi Pariisi veel 1925. aasta sügissemestriks ja oleks ehk kauemgi olnud, kuid siis saabusid appikutsed ülikoolist: jaanuaris 1926 kirjutasid nii dekaan Uluots kui ka rektor Koppel, et Maim naaseks kiiresti Tartusse, sest kõik on haiged ja keegi ei saa õpetada riigiõiguse aineid. (Maim, Nikolai – jur. EAA.2100.2a.17, 19; Maim, Nikolai. Isikuarhiiv. TÜR KHO, f. 88 s. 2–1, 34).

Viimased pingutused väitekirja valmimiseks tuli teha niisiis kodus. Eialgu pidas Maim vajalikuks avaldada oma töö prantsuse keeles ja Lääne-Euroopas (Maim, Nikolai. EAA.2100.2.601, 20). Lõpuks sai Tartu Ülikooli Toimetiste sarjas ilmunud töö venekeelne, põhjalikuma saksakeelse kokkuvõttega (Maim 1927). 12. detsembril 1927 esitas Maim õigusteaduskonnale avalduse, et soovib kaitsta oma doktoritööd parlamentarismist ja suveräänsusest. Tööle määrati kolm oponenti (kuigi nõutav oli kaks), sest vastava ala – riigiõiguse – (erakorraline) professor oli Maim ise ega tulnud oponendina kõne alla.

26. märtsil 1928 kell 18 toimus eelkaitsmine teaduskonna nõukogus. Ära kuulanud Rooma õiguse professori David Grimmi (1864–1941), professor Piibu ja dotsent Korsakovi retsensioonid, otsustati lubada töö avalikule kaitsmisele. Ametlikud oponendid jäid samaks.

Professor Csekey määrati mitteametlikuks oponendiks, sest töö oli talle arusaamatus keeles, ehkki keeleprobleemi aitas leevendada saksakeelne kokkuvõte. Avalik kaitsmine 12. mail 1928 kestis neli tundi, Maim tegi ettekande eesti ja vene keeles. Pärast oponente võtsid sõna veel Csekey ja rahvaluule professor Walter Anderson (1885–1962). Kõige lõpuks kuulutati välja teaduskraad *doctor iuris* (Maim, Nikolai. EAA.2100.1.8532). Tegemist oli esimese doktoritöö kaitsmisega Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas. Juba mõni nädal pärast kaitsmist, 21. mail 1928 valiti Nikolai Maim riigiõiguse korraliseks professoriks (Pöder 1989, 39).

Piip märkis oma retsensioonis: „Kahetseda tuleb [...], et autor oma töö on kirjutanud mitte tema oma ja meie rahva enamuse emakeeles, mis oleks ju Eesti ülikoolis Eesti professori poolt ja ülikooli *acta's* avaldatud töö kohta seda soovitamam, et meil parlamentarismi küsimus üldise aktuaalse tähendusega, ning mainitud töö ka väljaspool ülikooli ringkonda huvitust peaks äratama.“ (Maim, Nikolai. EAA.2100.1.8532, 54) Maim käsitles oma töös probleeme ja küsimusi, mis ulatusid Eesti riigiõigusest kaugemale ja keelevalik polnud kindlasti mugavusest või patriotismi puudumisest tingitud – oma tööga osales ta rahvusvaheliselt olulises teaduslikus diskursuses. Maim analüüsis parlamentarismi eri vorme ning jõudis järelduseni, et senistest parlamentarismi ja riigikorralduse vormidest sobib just demokraatlik vabariik parimal võimalikul moel nii parlamentaarse riigikorralduse kui ka riikliku suveräänsuse teostamiseks. Muidugi puutus see ka Eesti Vabariigi riigikorraldusse, kuid 1927. aastal, kui olid juba toimunud fašistlik pööre Itaalias, Leedus kinnitas kanda Antanas Smetona ja Poolas Józef Piłsudski režiim, oli Maimi sõnum välisilmale kindlasti olulisemgi kui Eestile. Pealegi ei jätnud Maim eesti lugejat harimata. Juba enne doktoritööd avaldas ta ülikooli toimetistes uurimuse parlamentarismist Prantsuse restauratsiooni ajal, mil tehti põhjapanevad katsed

kujundada Inglismaa kaheparteilisest erinev, Mandri-Euroopa erakondliku pluralismi traditsiooniga paremini sobiv parlamentarismikontseptsioon (Maim 1926).

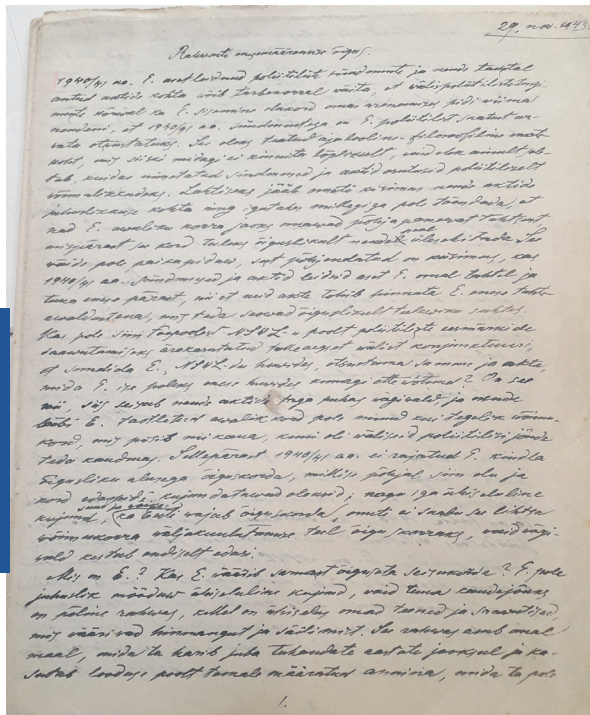
Eestikeelne oli ka 1929. aastal ilmunud kirjutus fašismi olemusest ja suhtest parlamentarismi (Maim 1929). Autor oli üsna optimistlik Eesti ja üldse suhteliselt harituma kodanikkonnaga Euroopa riikide võime suhtes panna vastu levivale parlamentarismivastasusele ja erakondliku diktatuuri võimalusele. Ilmselt oli sel ajal, vahetult enne suurt majanduskriisi, edasisi sündmusi raske ette näha. Igatahes tundub, et Maim muretses ennekõike rahvusvahelise õhkkonna, eriti Rahvasteliidu nappide võimaluste pärast ohjata riikide egoistlikku ja militaristlikku aktiivsust. 1932. aastal avaldas ta saksa-keelse monograafia Rahvasteliiduga kujundatud uue rahvusvahelise õiguse mõjust liikmesriikide avalikule õigusele. Maim püüdis näidata, et õiguslikus mõttes ei tohiks riigid olla oma suveräänsuses enam piiramatud ei rahvusvahelises suhtlemises ega ka oma riigisisestes suhetes kodanikega. Rahvusvaheline õigus omakorda pidi Maimi arvates riigisisest avalikult õiguselt õppima ja üle võtma kontseptsiooni üksikindiviidist kui rahvusvahelise õiguse subjektist (Maim 1932, 338). Jutt indiviidi õigussubjektsuse olulisusest ning riigi enesepiiramisvajadusest kõlab ajakohasena alles II maailmasõja järel kujundatud rahvusvahelise õiguse, rahvusvaheliste organisatsioonide ja inimõiguste doktriini järjekindla arendamise taustal. Teoste ilmumise ajal pörkus see aga üha kurdimatele kõrvadele, olgu rahvusvahelise teadus- ja õigusüldsuse või varsti juba ka Eesti sisemiste poliitiliste arengute seisukohalt. Erakondliku diktatuuri olukorras süsteemikriitikutele veel alles jääv *jus murmurandi* – vaiksuse nurisemise õigus (Maim 2008, 208) – viis Maimi puhul väga lennuka ideestikuni sellest, kuidas peaks õigus aitama hoida rahvusvahelist rahu ning säilitada maakera ja inimkonna eksistents.

Maim muretses ennekõike rahvusvahelise õhkkonna, eriti Rahvasteliidu nappide võimaluste pärast ohjata riikide egoistlikku ja militaristlikku aktiivsust.

1934. aasta suve lõpul isale kuuluvas Ahjametsa talus metsalagendikul samblal lamades olevat talle tulnud idee maailmateadusest (Maim 2008, 398), mida ta saksa keeles nimetas *Weltwissenschaft* ja inglise keeles *mundology*. Ehkki saksa keelne variant sellest teosest, mida ta ise pidas ilmselt oma vaimsete püüete tipuks, ilmus alles kümme aastat hiljem (Maim 1946), olevat selle tekst saanud kirja juba 1936. aastal Eestis. 1966. aastal ingliskeelsena avaldatud teosest on ka eestikeelne tõlge (Maim 2008, 318–385).

RIIGIÕIGUSE PROFESSOR EESTI RIIGIKAOTUSE AJAL. Pärast nõukogude pööret kinnitati Maim 26. detsembril 1940 hariduse rahvakomissari otsusega Tartu Riikliku Ülikooli riigi ja õiguse teooria ning riigiõiguse kateedri juhataja kohusetäitjaks (TÜR KHO, f. 88 n. 2 s. 1, l. 45). Okupatsioonivõimude vahetuste järel sai temast riigi ja rahvusvahelise õiguse instituudi, varsti ka kriminaalteaduse instituudi ajutine juhataja. Lisaks õppekavasse kuuluvatele riigiõiguse loengutele pidas Maim 1943. aastal loengusarju teemadel „Rahvaste enesemääramise õigus“, „Rahvusküsimus NSVL-s“ ning „ENSV ja NSVL“.

Kuigi rahvaste enesemääramise õigus pealkirjana näib üldine ja üldteoreetiline, tegeles Maim eelkõige Eesti probleemidega: kas Eesti annekteerimine Nõukogude Liidu poolt 1940/41 sai olla õiguspärane; kas ja mil määral sai pidada

Nikolai Maimi käsikirjalise loengumaterjali „Enesemääramise õigus“ esileht.

Foto: TÜR KHO f. 88, n. 2, s. 29

selle aja õigusakte kehtivaks või üldse õiguspäraseks; kas rahvastel lasus enesemääramise õigusega seoses ka kohustus end kaitsta jne. Eesti õiguslik olukord ja suhted Nõukogude Liiduga 1940/41. aastal oli teema, mida Saksa okupatsiooni-võimud pidasid olulise sõjalise tähtsusega teadusteemaks ning eraldasid Maimile selle uurimiseks üpris kopsaka summa – 780 riigimarkka, nagu selgub K. Stegmanni kirjust N. Maimile (Stegmann 1943. R90/164).

Ehkki Maim lähtus Eesti lähiajaloo dramaatilisest sündmusest, tutvustas ta ka nendes loengutes oma ideed riikide vajadusest koos toimida: „Rahvaste kooseksistentsi nihkumisel esikohale senise isoleeritud rahvaste eksistentsi asemele tähendab aga õiguslikus mõttes suveräänsuse põhimõtte taganemist rahvaste enesemääramise õiguse ees“

(Maim 1943, 21). Seega ei tähendavat „[r]ahvaste enesemääramise õigus [...] sugugi meelevalda, nagu seda laseb arvata suveräänsuse mõiste, vaid enesemääramist rahvaste kooseksistentsi raamides.“ (Maim 1943, 22). Rahvaste enesemääramise õigust ähvardavate välimiste ohtude käsitlemisel jõudis Maim ka ühise julgeolekukorra ja vastava organisatsiooni vajaduseni.

Sisuliselt rääkis Maim uuendatud kujul Rahvasteliidust ja vajadusest vastava julgeolekuorganisatsiooni järele. ÜROd ei olnud küll veel olemas, kuid nn USA ja Ühendkuningriigi vahelise Atlandi harta põhimõtteid kinnitasid 1942. aastal 26 liitlasriiki, kasutades esimest korda sõnapaari „ühinenud rahvad“ (*United Nations*) (History of the United Nations 2019). Tõenäoliselt olid kuulnud jõudnud ka Maimini, kes leidis neist kinnitust oma seisukohtadele. Vaevalt ootas sellist tulemust tema Saksa finantseerija. Okupatsiooniaeg jäi aga liialt lühikeseks, et Maim oleks jõudnud või pidanud oma uurimistulemusi avaldama.

Kui lahingud lähenesid Tartule, lähetati Maim 16. septembril 1944 Viljandimaale, Põltsamaale ja Jõgevale Tartu ülikooli õigusteaduskonna varade leidmiseks – need olid pommitamise hirmus mitmele poole laiali veetud ja pidid Saksa võimude plaani kohaselt evakueeritama Saksamaale. Sakslased taganesid aga kiiruga ja ülikooli varad jäid sedapuhku valdavalt Eestisse.

Maim ise asutas emigreeruma.

18. septembril 1944 andsid Saksa võimud Tallinnas Maimile toetuskirja, et ta on teinud koostööd ja tuleks võtta rinde õgvendamise järel kohe tööle õppejõuna mõnes teises ülikoolis – esialgne siht oli Danzig, mis oli sel ajal Saksa valdustes. 19. septembril on talle antud ametlik tõend Litzmanni allkirjaga, et Maim koos perega võib lahkuda Ida-Alade Riigikomissariaadist. Septembri lõpus saadeti Maim koos naisega Marburgi. Sõja tõttu liidetud Marburgi ja Giesseni ülikoolis sai Maim juba 8. novembrist

uurimistöö läbiviimiseks ühekordse professoristipendiumi 500 riigimarka ja 9. detsembrist võis ta alustada õppe-ülesande täitjana Marburgi ülikoolis. (TÜR KHO, f. 88 n. 2 s. 1, l. 58–69) Peeter Järvelaiu väitel oli Maim esimene Marburgi ülikooli õppejõud, kes sai denatsifitseerimiskomisjonilt loa jätkata ülikoolis õpetamist (Järvelaid 2015, 135). Ilmselt ei esitanud ta komisjonile Tallinnast saadud kirja selle kohta, et on teinud Saksa võimudega koostööd.

1946–1950 oli Maim Marburgi ülikoolis võrdleva riigiõiguse erakorraline professor. Selle kõrval andis Maim 1947. aasta kevadel riigiõiguse loenguid ka Balti ülikoolis Pinnebergis. Tema selle aja olulisimaks publikatsiooniks tuleb pidada mundoloogia esmatuvustust saksa keeles (Maim 1946). Maailm hakkas Maimi mõtteilmale järele jõudma. Rahvasteliidult teatepulga üle võtnud ÜRO teket, hartat ja organisatsiooni sai Maim oma eesti lugejatele tutvustada juba 1949. aastal (Maim 1949). Ta ei pidanud ÜRO puhul saavutatud lahendust siiski päris piisavaks: „*Praegu olemasolev Ühinenud Rahvaste Organisatsioon soovib kujutada endast poliitisejõudu rahurikkumiste vastu, kuigi sellel tegevusel saab edu olla vaid siis, kui kandvad jõud ise igasugusest rahurikkumisest hoiduvad, milles aga siiani kahelda tuleb, kuna praegu elab maailm lakkamatu pinge olukorras*“ (Maim 2008, 273). Ehkki Maim kirjutas seda aastal 1949, võiks sama öelda veel aastal 2019. Nii tuleb tõdeda, et tegelikult ei ole maailm Nikolai Maimi mõtteilmale ikka veel järele jõudnud. Seda aktuaalsemad on tema kirjutised maailmateadusest (Maim 2008, 222–244; 270–281; 295–306; 307–317; 318–385).

ELU LÕPP AMEERIKAS. Kui 1949. aastal algas põgenike üleviimine Ameerika Ühendriikidesse, oli Maimi väimees kohe soovijate seas. Kuigi Maimil oli Marburgis töö, siirdus ta peagi perele (väimees, tütar, lapselaps) järele (Maim 2008, 389). 1950. aastast elas ta New Yorgis. Ta oli aktiivne mitmetes seltsides, neist tähtsaim

oli Eesti Teaduslik Ühing Ameerikas (Estonian Learned Society in America), mis pidi aitama eesti teadlastel teaduslikku aktiivsust säilitada. ETÜA asutati 2. detsembril 1950, tähistades rahvusülikooli aastapäeva New Yorgi Eesti majas (Eesti Teadusliku Ühingu Ameerikas teated. RA, ERA.1608.2.988). Maim oli üks selle asutajaid ja esimees, seejärel auliige.

Maim suri 10. jaanuaril 1976 Orangeburgis, New Yorgi osariigis. 1995. aastal andis tema tütar Maare Reet Maim Vare (1920–2006) Tartu Ülikooli raamatukogule üle isa isikliku arhiivi. Suur osa sellest jäi kasutamata ka käesoleva artikli kirjutamisel. Nikolai Maimi teaduslik pärand ja teotsemine pakub avastamisrõõmu edaspidisekski. Eelkõige aga kutsub tema eeskujuga üles olema söakas ja julge. Tema suur südametunnistus mahutas mõneti ebaeestilikult suures haardes mure terve maailma pärast ja ta pakkus inimkonnale ka lahendust – luua tuleks

Nikolai Maim tütretütrel Ritaga 1949. aasta suvel Babenbergis.

Foto: TÜR KHO f. 88, n. 2, s. 29

riikideülene maailmaorganisatsioon, millel jätkuks õigust ja võimu ohjata ning sundida rahukorrrast kinni pidama mitte ainult vähemaid riike või ühendusi, vaid ka riiklikke üli- ja ülemvõime. Maim ei olnud esimene ega viimane mõtleja, kellele selline lahendus pähe on tulnud. Enam-vähem sama pakkus välja Immanuel Kant (1724–1804) juba 18. sajandi lõpus (Kant 1795/1796) ja Maimi ideid arendas edasi ning tegi nende leviku heaks maailmas temast endast ehk enamgi Sydney ülikooli rahvusvahelise õiguse ja õigusfilosoofia professor Julius Stone (1907–1985). Stone pakkus maailmarahu hoidmiseks ka vähemaid praktilisi lahendusi nagu nn punane telefon Moskva ja Washingtoni vahel – ikkagi üks väike vahend rahu hoidmiseks maailmas, mis oli külmas sõjas polariseerunud. Kas teadlaste ideed ja välja

**Kui teadlastel ei jätku
sõakat mõtlemis- ja
väljaütlemisjulgust,
nagu oli Nikolai Maimil,
ei ole otsustajatel
midagi kuulda võtta.**

pakutud lahendused üldse kunagi tegelikuseks saavad, sõltub ilmselt ennekõike kuuldavõtjatest ja poliitilistest otsustajatest. Kui aga teadlastel ei jätku sõakat mõtlemis- ja väljaütlemisjulgust, nagu oli kasvõi selleksaamal meie oma Nikolai Maimil, siis ei ole otsustajatel midagi ka kuulda võtta.

KASUTATUD ALLIKAD

EESTI TEADUSLIKU ÜHINGU AMEERIKAS TEATED. Rahvusarhiiv (edaspidi RA): RA, ERA.1608.2.988.

HIIO, T., PIIRIMÄE, H. (koost). (2007). Universitas Tartuensis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

HISTORY OF THE UNITED NATIONS (2019). – <https://www.un.org/en/sections/history/history-united-nations/>.

JÄRVELAID, P. (2015). Eesti õigusteaduse ja õigushariduse ajalugu. Tallinn: Argo.

JURJEVI ÜLIKOOLI ÕIGUSTEADUSKONNA PROTOKOLLID 1. DETSEMBER 1912 – 12. AUGUST 1917. RA, EAA.402.9.17.

KANT, I. (1795/1796). Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf. Königsberg: Nicolovius. (1796 ilmus kohe samas uus täiendatud väljaanne ja ka prantsuskeelne tõlge sellest.)

KIRJAVAHETUS ÜLIKOOLI SEKRETARIAADI JA VENEMAAL ASUVA TARTU ÜLIKOOLI EVAKUEERITUD VARANDUSTE KOMISJONI LIIKMETE VAHEL ÜLIKOOLI VARANDUSTE VENEMAALT TAGASI TOOMISE ASJUS. RA, EAA.2100.4.459.

LEPPIK, L. (2008). Keiss ja Laagus – kaks idealist majandusmeest 20. sajandi alguse Tartus. – Tuna, 2, 21–31.

LUTS, M. (1994). Tartu Ülikooli kriminaalõiguse professor Andreas Bjerre (1879–1925). – Eesti Riigikaitse Akadeemia Toimetised, 2, 21–47.

MAIM, N. (1911). Omavalitsuse edennemislugu Liivimaa mannermaal. – Kodaniku Käsiraamat I. Tartu: Postimees, 101–139. (Ilmus ka eraldi brošüürina, kus oli sissejuhatust natuke muudetud Tartu: [s.n.] 1912); uustr koos osutustega erinevustele esimese ja teise väljaande vahel – N. Maim. (2008). Mundoloogia. Tartu: Ilmamaa, 21–44.

MAIM, N. (1913). Liivimaa kohalik omavalitsus. – Kodaniku Käsiraamat II. Tartu: Postimees, 68–133; uustr – N. Maim. (2008). Mundoloogia. Tartu: Ilmamaa, 56–112.

MAIM, N. (s.d.). Maim Ants Piibule. Dateerimata mustand. TÜR KHO, f. 88, s. 17, 12–12p.

MAIM, N. (1926). Parlamentarismist Prantsuse restauratsiooni ajal. – Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B IX.1. Tartu: Tartu Ülikool; uustr – N. Maim. (2008), 129–163.

MAIM, N. (1927). Парламентаризм и суверенное государство. Mit einem Referat: Der Parlamentarismus und der souveräne Staat. – Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XIV.1. Tartu: Tartu Ülikool; eestikeelne tõlge „Parlamentarism ja suveräänne riik“ saksakeelsest kokkuvõttest – N. Maim. (2008). Mundoloogia. Tartu: Ilmamaa, 164–198.

MAIM, N. (1929). Parlamentarism ja fašism. – Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XVII. Tartu: Tartu Ülikool; uustr – N. Maim. (2008). Mundoloogia. Tartu: Ilmamaa, 199–213.

- MAIM, N. (1932). Völkerbund und Staat. Ein Beitrag zur Ausarbeitung eines allgemeinen öffentlichen Rechts. – Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XXIV.2; XXVI.3. Tartu: Tartu Ülikool.
- MAIM, N. (1938). Eestimaa avaliku korra muutmise aktid Vene siseministeeriumi peavalitsuses 1916. ja 1917. a. – Vabaduse tulekul. Koguteos Eesti Maanõukogu 1917. aasta 15/28. nov. otsuse tähistamiseks, I. Tartu: Akadeemia, 70–79; uustr „Eesti maanõukogu otsused 1917“ – N. Maim. (2008). Mundoloogia. Tartu: Ilmamaa, 113–128.
- MAIM, N. (1943). Rahvaste enesemääramise õigus: loengud Tartu ülikoolis. 29. nov. 1943 – 31. dets. 1943. Käsikiri. Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (edaspidi TÜR KHO): TÜR KHO f. 88, n. 2, s. 29.
- MAIM, N. (1946). Weltwissenschaft – immer noch die apokalyptischen Reiter? Stuttgart-Botnang: Kulturaufbau-Verlag.
- MAIM, N. (1949). Staat und Weltordnung. – Apophoreta Tartuensia. Stockholm, 208–216.
- MAIM, NIKOLAI – jur. AR, EAA.2100.2a.17.
- MAIM, N. (1958). Minu elu, nagu ta mulle näis. – N. Maim. (2008). Mundoloogia. Tartu: Ilmamaa, 386–402.
- MAIM, N. (2008). Mundoloogia. Tartu: Ilmamaa.
- MAIM, NIKOLAI. Isikuarhiiv. TÜR KHO f. 88.
- MAIM, NIKOLAI. RA, EAA.2100.1.8532.
- MAIM, NIKOLAI. RA, EAA.2100.2.601.
- MAIM VARE, M. R. (1995). Mõned mälestused minu isast, prof. Nikolai Maimist. – N. Maim. (2008). Mundoloogia. Tartu: Ilmamaa, 403–405.
- PIIRIMÄE H. (koost). (1994). Eesti ülikooli algus: Tartu Ülikooli uuestisünd rahvusülikoolina 1919. Tartu: Tartu Ülikool.
- PÖDER, T. (1989). Nikolai Maim – esimene eesti rahvusest riigioiguse professor Tartu Ülikoolis. – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXII (1). Tartu: Tartu Ülikool, 35–40.
- PÖLD, P. (1919). P. Pöld N. Maimile, Tartus, 11.09. TÜR KHO f. 88, s. 63, 3–3p.
- RIISMANDEL, V. (2004). 120 aastat professor Nikolai Maimi sünnist. – Juridica, 1, 63–65.
- RIISMANDEL, V. (2009). Professor Nikolai Maimi elu ja tegevus. – V. Mägi, A. Valmas (koost). Eesti teadlased paguluses. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 199–206.
- SIILIVASK, K. (toim). (1982). Tartu Ülikooli ajalugu III: 1918–1982. Tallinn: Eesti Raamat.
- STEGMANN, K. (1943). K. Stegmann an N. Maimi, [Riga] 17.07. Das Bundesarchiv (Berlin) R90/164. (Selle fakti ja viite eest võlgname tänu Erki Tammiksaarele).
- STRAUSS, K. (2008). Maailmakodanik. – N. Maim (2008). Mundoloogia. Tartu: Ilmamaa, 7–20.
- MAIM, NIKOLAI. RA, EAA.2100.2a.17.
- ÕIGUSTEADUSKONNA NÕUKOGU PROTOKOLLIRAAMAT (1917–1921). RA, EAA.2100.10.4.